

Nasjonalt referansesystem for landskap

Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner

av

Oskar Puschmann, NIJOS

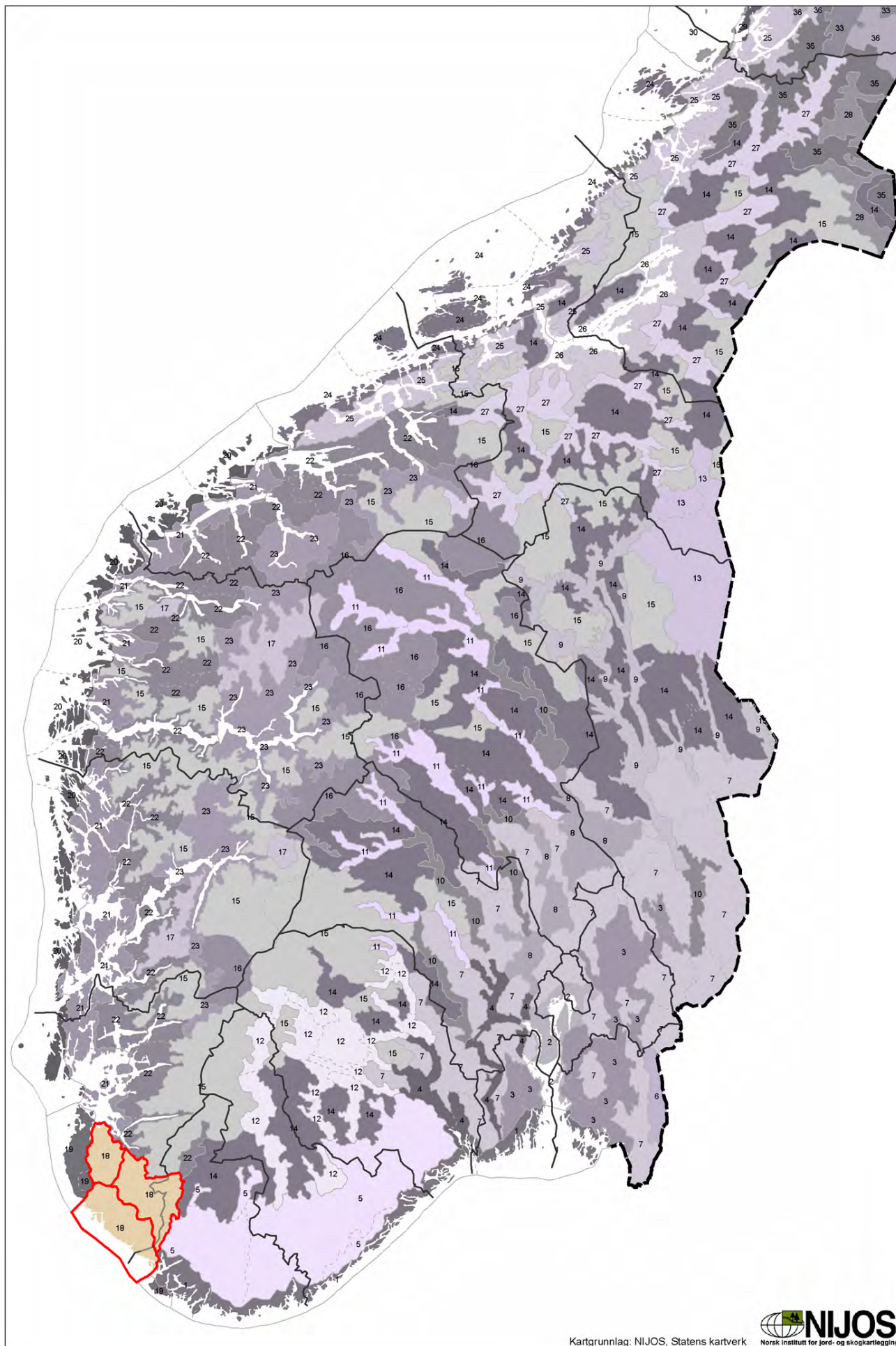
Side 78 - 81

”Landskapsregion 18 Heibygdene i Dalane og Jæren”

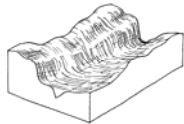

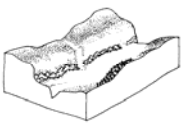
Referanse:

Puschmann, Oskar. 2005.

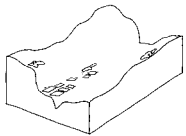

”Nasjonalt referansesystem for landskap. Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner.” NIJOS-rapport 10/2005. Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås. Side 78-81.

Landskapsregion 18 Heibydene i Dalane og Jæren.

	LANDSKAPSREGION 18 HEIBYGDENE DALANE OG JÆREN Regionen består av tre underregioner ¹	BE- TYD- NING ***
LANDSKAPETS HOVEDFORM * næringsfattig grunn * "rotete" terreng m. bergkoller og daler * brattkyst/småfjorder * småkupert hei/åser * grovkupert hei * U-forma daler	Regionens bergarter er næringsfattige, og består av anortositt i sør og gneis i nord. Hele regionen har et kupert terreng med bergkoller og daler i et rotet mønster og med lite løsmasser. Bergkollene varierer i omfang og høyde, men toppene av kollene ligger over store områder i noenlunde samme høyde. Fra <i>Lista</i> til <i>Jæren</i> er det stort sett brattkyst, unntaksvis med noen få grunne fjordarmer. Disse har helst bratte fjordsider, men likevel med liten høydeforskjell mellom sjøen og landet rundt. I sør preges regionen av småkupert hei i mosaikk med enkelte større åser. I nord er relieffet noe grovere og her er det mest grovkupert hei. I <i>Jæren fjellbygd</i> har landformen mer preg av kupert åsterreng. Indre deler av <i>Dalane</i> og regiondelene som strekker seg inn i <i>Vest-Agder</i> blir ofte oppsplittet av U-forma sør- og sørvestvendte daler, ofte med høye og steile bergvegger. <i>Dalane</i> er særlig kjent for sitt glattskeurte anortosittlandskap, som strekker seg i et bredt belte langs kysten fra <i>Vest-Agder</i> til <i>Jæren</i> . Her er terrengformen småkupert og sterkt oppbrutt med en nesten kvadratisk gjennomskjæring. <i>Jæren fjellbygd</i> har også noe av de snau terrengformene, men i en større skala.	**
LANDSKAPETS SMÅFORMER * næringsfattige & harde bergarter * anortositt landskap * nakne fjellknauser * flyttblokker * løsmasser i senkn. * <i>Jæren</i> ; noe mer løsm.	Næringsfattige og harde bergarter har gitt regionen lite løsmasser. Her stikker utallige nakne fjellknauser, kammer og koller opp, og gir regionens topper et skrint og nakent preg. Dette gjelder særlig i områder med anortositt. Da denne harde bergarten forvitrer dårlig finner man lite jord og plantedekke over disse glattskeurte bergknausene. Eneste "pynten" her er små og store nakne flyttblokker, noe som for øvrig også karakteriserer store deler av de indre løsmassefattige fjellheiene. I bergartenes sprekkestrukturer har breer og elver erodert ut utallige smådaler og forsenkninger. Spredt gjennom regionen mykes det nakne og golde landskapet opp av små klatter med bunnmorene nede i disse senkningene. Særlig i de indre deler av <i>Egersund</i> og <i>Bjerkreim</i> er det mer løsmasser, og her kan morener stedvis påtreffes oppe i heiene. Fjell- og heibygdene på <i>Høg-Jæren</i> har noe av de skrinne terrengformene, men i en større skala. Her finnes tykke, blokkrike moreneavsetninger stedvis i senkninger og støtsider. I de indre deler av <i>Dalane</i> og de deler som strekker seg inn i <i>Vest-Agder</i> fins løsmasser helst i dalenes nedre deler som morene- og skredavsetninger.	***
HAV OG VASSDRAG * <i>Nordsjøen</i> utenfor * få og korte fjorder * mange krokete vann * noen lange innsjøer * kraftutbygging	Regionens kystlinje ligger bratt og åpen vendt mot <i>Nordsjøen</i> . Mellom <i>Lista</i> og <i>Jæren</i> finnes kun noen få korte fjorder med grunne bratte fjordsider. I sør stikker <i>Berefjord</i> og <i>Jøssingfjord</i> rett inn fra åpent hav, mens i nord ligger <i>Eigerøya</i> og skjærmer sundet innenfor mot <i>Nordsjøens</i> bølger og vind. For båtfarende er sundet et pustehull langs en ellers værhard kyst mellom <i>Lista</i> og <i>Jæren</i> . I innlandet spiller vann- og vassdrag en betydelig rolle som markante element i regionens landskaper. Vanlig er små og store krokete vann godt nedsenket mellom bergkoller og nakne sva. Flere steder kan slike vann ligge ganske tett, og er da som oftest forbundet gjennom korte elve- og bekkeløp. Hovedvassdragene er middels lange, men har helst korte sideforgreininger. De indre deler av <i>Dalane</i> , samt regiondelen som strekker seg inn i <i>Vest-Agder</i> , har flere langstrakte innsjøer med fjordkarakter. Størst er <i>Sirdalsvatnet</i> , <i>Lundevatnet</i> og <i>Ørdsalsvatnet</i> . Noen vassdrag er berørt av kraftutbygging, og ingen er foreløpig vernet.	**/**
VEGETASJON * gras- og lyngheier * omf. forbusing * mange barplantinger langs eiendomsgr. * i dalbunnene; frodig * edellauvskoger * furuskog: innlandet	Fattige bergarter favoriserer nøysomme gras- og lyngarter, og nettopp slike arter dominerer vegetasjonen i regionens snau knaus- og heiområder. Vanlig er et skarpt skille mellom vegetasjon på løsmasser og de nakne fjellknausene. I kystnære og snøfattige områder oppstod lyngheier gjennom en tusenårig bruk med beiting, slått og brenning. I dag er mange av de tidligere kulturbetinga myr, lyng- og grasheiene ikke lenger i bruk, og mange steder ses det ved at de engang snau heiene raskt gror til med einer, bjørk og etterhvert tett lauvskog. Flere steder er lyngheia også kraftig gjødslet for å framelske grasrike heier, noe som gir bedre utmarksbeiter. Omfattende bartreplantinger, særlig av sitkagran og gran, har også medført at landskapet mange steder lukker seg. Her er forholdsvis store områder tilplantet, og mange steder ses dette som store, mørke flater som følger de rette eiendomsgrensene. På bedre løsmasser i dalsensenkningene dominerer tette og frodige lauvkjerr. Edellauvtrær er særlig vanlig innunder solvendte berghamre. Innimellom finnes også lunger av rikere eikeskog. Furuskog finnes i de indre dalene.	***
JORDBRUKSMARK * trad. innmark i daler * nydyrking i heiene * skille mot utmark	Jordbruksmark dekker 9,6 % av regionens landarealer. Mye av eldre og tradisjonell innmark ligger nede i regionens daldrag eller i lune senkninger. Men her er også mye areal med nydyrkingjord i mer utprega heiområder. Mange steder er grensa mot utmark ofte skarp pga fravær av egnede oppdyrbare løsmasser utenfor innmarka. Nede i dalene ses dette både som skiller mot nakent fjell eller helst mot frodige kanter av	~/***

¹ Underregionene er; 18.1 *Dalane*, 18.2 *Bjerkreim/Sirdalsvatnet* og 18.3 *Jæren fjellbygd*.

* frodige lauvkanter eller nakne fjell rundt * 1380 aktive bruk * utmarksbeiter * gras, sau og storfe	lauvtrær og kjerr. I mer snaue heiområder støter dyrka marka ofte mot nakent fjell eller myr og blokkrike lyng- og grasheier. Både innmark og omkringliggende gjødsle beiter skiller seg sterkt fra det mer karrige naturterrenget rundt. Her er vel 243 766 dekar registrert dyrka mark, fordelt på vel 1380 aktive bruk. Mellomstore til store gårder dominerer, og kun 30 % av de aktive gårdene har mindre enn 100 dekar innmark. Dette gjenspeiles bl.a. i teigstørrelsene, som særlig på nydyrkingsflater kan gi store engstykker. Husdyrholdet er høyt i forhold til innmarksarealet. Her er ca 35 000 storfe fordelt på vel 900 besetninger, mens det er vel 150 000 sau/lam på utmarksbeite fordelt på 1050 besetninger. Grasproduksjon til slått og kulturbeite dominerer (99 % av dyrka mark), og står i sammenheng med det høye husdyrtallet.	
BEBYGGELSE OG TEKNISKE ANLEGG * bosett. følger dalene * noen tettsteder, men mest spredtbygd * bosett. ofte langs vei * smale dalbunner * hytter i hei- og åser * dom. av vestlandsk byggeskikk * fornminner følger landskapsstrukturer * steingjerder, -røyser	Det meste av dagens bosetting følger regionens sprekkedaler, og ligger helst nede i dalbunnene. Med unntak av kystbyen Egersund, et par kommunesentre og noen mindre tettsteder, er regionen til dels svært spredt bebygd. Mye av dagens bosetting skyldes et opphav i små eldre og spredtliggende gardsbruk, men som allerede for flere tiår siden ble nedlagt. Til tross for et spredtbygd preg kan forekomsten av bygninger oppleves som noe større enn det rent arealmessig sett er. Det skyldes at veiene som oftest følger de trange dalbunnene hvor bosettingene ofte ligger på rekke langsetter veiene. Oppe i de mer knauslente åsene og heiene er det derimot svært lite bosetting, og det som finnes her er helst nyere hytter og fritidshus. Eldre bebyggelse har gjerne en overvekt av mer typisk vestlandsarkitektur, dvs. med bruk av liggende panel i stedet for stående, samt bygningstradisjoner som grindbygg i stedet for laftebygg, skifertak i stedet for teglstein og forekomst av potetkjellere. Områdene lengst øst i regionen har gjerne mer innblanding av Østlandske byggetradisjon. Nye driftsbygninger i jordbruket har ikke stedstypisk utforming, mens nye bolighus ofte opprettholder bruken av liggende panel. Regionen har til dels betydelige fornminner av ulik alder. Disse fordeler seg ofte langs underordnede strukturer i landskapet. F.eks. eldre bosettingsspor langs kyst og <i>nede</i> i dalførene, mens fornminner relatert til jakt og fangst finnes <i>oppe</i> i hei og lavfjell. Et viktig landskapselement er alle steingjerdene i inn- og utmark, og rydningsrøyserne.	**
LANDSKAPSKARAKTER * den skinneste lavlandsreg. i Norge * mange daler; rot og kaos i ytre deler – parallellitet i indre * ikke lengre fjorder * "månesteinen" anortositt; et reg. særpreg * vassdrag, daler og fjordsjøer livsnerve * bosetting nede i mer frodige daler * tradisjonell høsting i karrig utmark avtatt * nede i dalen: mindre skrapslått/beite + tilgroing/tilplanting endrer landsk.karak. * – et "grønnere" preg rundt nakne koller * fortsatt omfattende utmarksbeite m. sau * områder med betydelige lysåpne heier * linjestrukturer i lsk. pga beite/ikke beite på ulik side av gjerder	Det nakne og løsmassefattige landskapet gjør deler av regionen til den skinneste av samtlige <i>lavlandsregioner</i> i Sør-Norge. Dette ses særlig lengst vest i regionen hvor en brå overgang til Jærens oppdyrka lavslette danner en veldig kontrast. <i>Dalane</i> bærer navnet med rette. Et virvar av daler, mange små, noen litt større og noen få store. Rot og kaos i de ytre delene, struktur og parallellitet i de indre delene. Et goldt, inni-mellom skremmende nakent landskap nærmere kysten, og grønnere og frodigere høgheier og lange, dype daler i innlandet. På Norgeskartet kan man se at de ytre deler ligger som en hard knyttneve sør for E-18, og passer på at de største dalene i innlandet ikke får komme ut til kysten som ekte <i>Vestlandsfjorder</i>. I de høyestliggende områdene kan derimot heilandskapet nærmest ha karakter av høgfjell, enda høydene sjelden overstiger 200 moh. Den harde bergarten anortositt er spesiell for regionen, og er sammen med et felt i Canada av de største områdene på jorden. For å finne større forekomster må man faktisk dra til månen. Vassdragene, de mange små og store dalene samt fjordsjøene utgjør livsnerven i landskapet. Det er her de fleste av regionens befolkning bor, og her er det godt med vegetasjon, lunt og lettframkommelig. Utmarka oppe i de oftest berglente og snaue heiene danner en markant kontrast til dalbunnene. Men går en litt nærmere inn på det golde landskapet, særlig sør i regionen, vil en finne et smårutet mønster med grønne små glenner og lunner der planter og folk har funnet nok grunnlag til å livnære seg. Gjennom århundrer har nemlig regionens folk tvunget næring ut av en karrig utmark, og ført ressursene ned til dalene. Før til husdyra ble hentet fra hei, myr og våtmark, jern og sjeldne mineraler er sprenget ut av berget, fisk er tatt fra både hav, fjorder og utallige ferskvann, jakt og fangst i heiene, mens trevirke ble hogd ut av regionens spredte småskoger. I dag har mye av denne utmarksbruken opphørt eller avtatt over store deler av regionen. Nede i dalene har særlig kombinasjonen av redusert skrapslått/-beite og omfattende gjengroing/tilplanting mange steder endret landskapskarakteren betydelig. Regionen er i dag i ferd med å bli grønnere og frodigere. Både naturlig lauvskog og tilplantet granskog bidrar mange steder til å gi de grå og nakent oppstikkende bergkollene en tett krans av ungskog, og som derved også gradvis skogsetter stadig flere småsøkk og sprekkedaler. Forsatt er likevel beitepreget mange steder svært betydelig, særlig i områder nordvest i regionen. Dette ses i form av fortsatt snaue og grasrike heier, hvor særlig omfattende saubeite bidrar til å opprettholde et tradisjonelt og lysåpent beitelandskap. Likevel er også slike landskaper flere steder i ferd med å endres med en mer oppstykket og kulturbetinget linjestruktur. Det ses særlig på steder hvor beite foregår innenfor ulike eiendomsgrenser. Og siden beitetrykket kan være svært forskjellig på de ulike sidene av gjerdet, med spennvidde fra intensivt til for lengst opphørt, vil markante forskjeller i vegetasjonen ses langsetter eiendomsgjerdet. Flere steder kan man bl.a. se at tradisjonell lysåpen beitemark står i et skarpt skille mot tettplantet granskog.	

Regionen har et kupert terreng skapt av bergkoller og smådaler i et "rotete" mønster. Bergartene er harde og næringsfattige, og løsmasser til oppdyrking ligger i forsenkninger. Buefjell, Bjerkreim/Rogaland.

I innlandet er vann- og vassdrag mange steder en betydelig landskapsfaktor. Vanlig er små og store krokete vann godt senket mellom bergkoller og nakne sva. Orrestadvatnet, Sokndal/Rogaland.

Fattige bergarter favoriserer nøysomme gras- og lyngarter, og tidligere var beita lynnheier vanlig. I dag forbuskes mange lynnheier, men noen er og blitt mer grasrike pga gjødsling. Hagavatnet, Hå/Rogal.

Dyrka mark dekker ca 9 % av landarealene. Det meste av eldre innmark ligger i daldrag eller i lune senkninger. Regionen blir stadig grønnere pga omfattende tilgroing/planting. Eida, Sokndal/Rogaland.

Bosettingen følger helst sprekkedalene, og ligger helst i dalbunnen. Her er spredt bebyggelse. Unntak er kystbyen Egersund, et par kommunesentre og noen mindre tettsteder. Åna Sira, Flekkefjord/V-Agder.

Bergarten anortositt er et særpreg for sørlige deler, og de glatte bergflatene danner et iøynefallende landskapselement. Bildet viser ellers en stor attraksjon; hus under heller, Jøssingfjorden, Sokndal/Rogaland.

Om nasjonalt referansesystem for landskap

Interessen for landskapet som en ressurs, er økende både nasjonalt og internasjonalt. Dette kommer også til uttrykk gjennom den europeiske landskapskonvensjonen, en konvensjon Norge var et av de første landene til å signere. For å kunne forvalte landskapet som en ressurs er vi imidlertid avhengig av å ha en oversikt som viser de landskapsmessige og regionale forskjellene. Dette gjør NIJOS sitt nasjonale referansesystemet for landskap.

Systemet deler Norge inn i 45 landskapsregioner basert på fellestrekk i landskapet. Hver region har sin særegne **landskapskarakter** basert på sammensetningen av de seks grunnleggende **landskapskomponentene**:

- landskapets hovedform
- landskapets småformer
- vann og vassdrag
- vegetasjon
- jordbruksmark
- bebyggelse og tekniske anlegg

Mulig å se utviklingstrender

NIJOS har valgt å bruke data fra landbrukstellingene som grunnlag for overvåking og utvikling innen de enkelte landskapsregionene. Data fra landbrukstellingene er sammenlignbare over tid. Dette åpner for en spennende 10-årig rapportering på status og utviklingstrend for de ulike landskapsregionene.

Ved beskrivelse av landskapskomponenten "jordbruksmark" har vi benyttet data fra landbrukstellingen 1999. Dette fører til at oppgitte driftstall under "jordbruksmark" vil være noe for høye i forhold til dagens situasjon.

Kontakt NIJOS

Vi innser at det til tross for vår kvalitetssikring kan forekomme feil eller mangler i beskrivelsene. Finner du slike, eller er det noe du lurer på, vil vi gjerne høre fra deg. Send en e-post til: oskar.puschmann@nijos.no eller ring oss på tlf: 64 94 97 00.

For mer info se www.nijos.no

Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) skaffer informasjon om jorda, skogen, utmarka og landskapet i Norge til bruk i planlegging, offentlig forvaltning og næringsutvikling. Instituttet er et nasjonalt fagorgan og har ansvar for flere langsiktige nasjonale program for overvåking og kartlegging av landets arealressurser. Her inngår et nasjonalt referansesystem for landskap.